

A növekedés és hanyatlás ritmusa

Különös, és minden bizonnyal jelentős esemény, hogy két ismert protestáns hittudós lényegében egyazon témából egyszerre jelentessen meg könyvet.¹ A két munka ugyanazon alapvető tényekre épül, a szerzők álláspontja meglehetősen hasonló, többnyire ugyanazokra a forrásokra hivatkoznak, a Biblia értelmezése pedig természetesen mindkét műben meghatározó szerepet játszik. A hasonlóságok ellenére – még az oldal-számok is egyeznek – a két mű inkább kiegészíti, mint fedi egymást. Niebuhr saját elméletét fejt ki és bizonyítja, Löwith pedig történetfilozófiai koncepciók sorát tárja elénk, Spenglerrel és Toynbee – val kezdve időben visszafelé halad, s Marxon, Hegelen, a XVIII. századi Vicon és Voltaire – en keresztül eljut a történelmi haladás nagy középkori prófétájához, Giochano da Fiore – hoz, innen Szent Ágostonhoz, végül pedig a Bibliához. Míg nem szokunk hozzá, ez a rákmozgásra emlékeztető módszer a magával ragadó tartalom ellenére is megzavarhat bennünket. Löwith könyve alátámasztja, dokumentálja Niebuhr elméletét, Niebuhr értekezése pedig megvilágítja és szintetizálja Löwith hatalmas ismeretanyagát. Még a két munka hiányosságai is kiegészítik egymást, Niebuhr könyvében túl sok a nyomdai hiba, Löwithnél pedig a tárgymutató rossz.

Mindkét szerző megegyezik abban, hogy három fő történelemfelfogás létezik: a klasszikus, a keresztény és a modern. A klasszikus koncepció a történelmet ciklusok soraként fogja fel, melyben ugyanazok – vagy legalábbis ugyanazon fajta – dolgok történnek újra és újra, birodalmak támadnak és omlanak össze, helyet adván az¹ utánuk következőknek, s a történelemben nem találhatóunk mást, mint változást és hanyatlást. A klasszikus gondolkodás szerint a bölcs függetleníti magát a történelemtől és az értelem birodalmába tér, mely időtlen és változásoktól mentes világ.

¹ Reinhold Niebuhr: *Faith and History: A Comparison of Christian and Modern Views of History* (Hit és történelem: A keresztény és modern történelemszemlélet összehasonlítása) (New York: Seribner's 1949) és Karl Löwith: *Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History* (Értelem a történelemben: A történelemfilozófia teológiai vetülete) (Chicago University of Chicago Press, 1949) című munkájának recenziója.

Niebuhr szerint ez a pesszimista történelemszemlélet tulajdonképpen a történelemnek a természettel való egyfajta egyszerűsítő azonosítása, mely fokozottan hajlamos a lélek üdvét a jelen realitásától való elfordulásban keresni. Ezt a felfogást a kereszténység döntötte meg, melynek fő tana a történelem egy bizonyos pontján bekövetkező isteni eljövétel volt. Az, hogy a római birodalom hanyatlása után a kereszténység meg tudta hódítani a szellemi világot, részben azzal magyarázható, hogy vallásos értelmezést tudott adni a történelemnek, amire a pogány filozófia képtelen volt. Ennek bizonyítékát a néhai Charles Cochrane *Christianity & Classical Culture* (Kereszténység és klasszikus kultúra) című könyve szolgáltatja, a legkitűnőbb tudós munka, mely valaha is kanadai szerző tollából született.)

Az a keresztény gondolat, mely szerint a ciklusok végtelen során túl felfedezhető a történelemben bizonyos értelem, egy modern fejlődésselmélet kibontakozásához vezetett. Az új koncepció a klasszikus felfogásnak éppen ellentéte: a megváltó erőt magában a történelemben látja, melyben szerinte az embernek egész valójával részt kell vennie. Mindkét szerző egyetért abban, hogy a haladás tétele, éppúgy, mint a ciklikus felfogás következetesen összeegyeztethetetlen a kereszténységgel, de Niebuhr több figyelmet szentel e kérdésnek. A haladás tanának védelmezőitől hoz néhány nagyon komor idézetet, melyek jelzik, hogy szinte minden modern világi történelemkoncepció, legyen az burzsoá vagy kommunista, liberális vagy konzervatív, csak önmagunk felvidtására tett kísérlet, mely azt bizonygatja, hogy bár a legtöbb alapvető emberi probléma még megoldatlan, az emberiség azért egyre fejlődik, s mind jobb és nagyszerűbb dolgok felé halad. Hogy éppen mik ezek a nagyszerű dolgok, az az illető teoretikus ízlésétől függ. Egyesek a személyes szabadság növekedésében látják az általános fejlődést, másoknak a társadalmi rend mind tökéletesebb kiépülése jelenti a haladást. Vannak, akik szerint a tudomány fejlődése fog megoldani minden problémát, mások a gazdasági változásoktól várják ugyanezt. A biológiai evolúció felfedezése sokakban azt a homályos képzetet szülte, mintha a tudomány ezzel bebizonyította volna, hogy van fejlődés a történelemben. Niebuhr helyesen „társadalmi darwinizmusként” azonosítja ezt az elképzelést.

A Niebuhr által tárgyalt progresszivisták nézetei kiforratlan liberális és kiforratlan forradalmi eszmék vegyülékei, melyekben szabadság és diktatúra gyakran felcserélhető fogalmaknak tűnnek. Az egyik szerző szerint az emberi ügyek igazgatáshoz elmélyült tudásra van szükség az anatómia, fizika, élettan és metafizika, a patológia, a vegytan, a pszichológia, az orvostudomány, a genetika, a táplálkozás, a pedagógia, az esztétika, az etika, a vallás, a szociológia és a gazdaságtan területén – nagyjá-

ból huszonöt év alatt lenne elsajátítható mindez – s ezután azok, akik megszerezték a fenti ismereteket ötven éves koruktól elkezdhetnék „az emberi lények rekonstrukcióját”. A bölcsességnek eme ritka becsű gyöngyszemére történetesen Alexis Carrel *Man the Unknown* (Az ismeretlen ember) című munkájában bukkan Niebuhr, aki több hasonlóan lehangoló ötletet is idéz. Végső konklúziója az – és ezt tartja a kereszténység számára is az egyetlen elfogadható álláspontnak –, hogy az ember egymaga nem képes az emberi életnek egy végső és tiszta értékrendjéhez eljutni, ugyanis minden emberi ítéletben tükröződik bizonyos osztályszemlélet vagy egyéni érdek.

Ugyanis senki sem feltételezheti, hogy mindennek kulcsa épp az lesz, ami iránt ő leginkább érdeklődik. Abból, hogy valaki a természettudományokkal foglalkozik, még nem következik, hogy a természettudományos fejlődés hozza majd el a szabadságot. Még ha ez így is lenne, akkor sem biztos, hogy a szabadság a legfőbb jó az ember számára, különösen akkor, amikor azt sem tudjuk pontosan, mit is értünk szabadságon. Ha mégis a szabadság lenne az ember számára a legfőbb jó, akkor sem magától értetődő a szabadság kiteljesedése felé mutató történelmi haladás. Végül ha feltételeznénk is e fejlődést, egész „haladásunk” egy olyan számarra emlékeztetne, aki az orra elé lógatott répa után baktat. A számar jobban tenné, ha megállna és megnézné ki is ül a hatán és miért épp azt a répát lógatják az orra elé. Minden azt látszik bizonyítani, hogy ezt a progresszív ember-csacsit igazából az ember önzésre, kapzsiságra, zsarnokságra hajló rosszabbik énje nyargalja. Ha erre rájövünk, a haladás eszméivel még el is érhetünk valahová.

Meglehetősen ironikus, vagy méginkább naiv dolognak tűnik haladást emlegetni ma, a diktatúrák, világháborúk és soha nem látott dühvel tomboló politikai üldözések korában. Amikor egy amerikai értelmiségi széttekintve a világban úgy találja, hogy alapjában véve minden nagyon jó, akkor igazából arra gondol, hogy az amerikai középosztály kultúrája, melyhez ő tartozik, halatalmas jóléte és ereje folytán az adott pillanatban elégedettséggel tölti el. Ha egy orosz kommunista találja ugyanilyennek a dolgok állását, akkor az emelkedő szovjet acéltermelésről és a kommunizmus térhódításának jó kilátásairól van szó. A második világháború és az atombomba ledobása óta sokan kezdtek rájönni arra, hogy az Utópia Expressz is leszaladhat a sínekről, de könnyelmű optimizmusukat csak éppoly meggondolatlan kétségbeesésre tudták cserélni. Niebuhr H.G. Wellsre utal, aki ilyen címekkel kezdett könyveket írni, mint: *A modern utópia* vagy *Men Like Gods*, (Emberistenek) aztán tudományos diktatúrákról kezdett beszélni, utolsó könyvének címe pedig ez volt: *The Mind at the End of Its Tether* (A kimerült elme).

Azonban sem Niebuhr sem Löwith nem világítja meg igazán a haladást hirdető történelemfelfogás erkölcsi rettenetét, és nem mutat rá „a cél szentesíti az eszközt”-féle mentalitás szükségszerű velejáróira. Haladó dolog ezt mondani: ha legyilkolunk százezer farmert sokkal hatékonyabb lehet kollektivizált mezőgazdaságunk száz év múlva. Koestler Sötétség délbem (Darkness at Noon) című művében haladó gondolatokkal érvelnek az inkvizítorok. És ez nagyon lényeges, ugyanis könnyen dobálózunk a szavakkal és minden jószándékú állampolgár haladó gondolkodásúnak vallja magát, beleértve eme cikk íróját és olvasóinak túlnyomó többségét is. Világosan látni kell, hogy a demokráciát mozgató igazi erő inkább praktikus és kísérletező, mint haladó a szó bármely metafizikai értelmében. A demokratikus cselekvés inkább jelent jövőbetekintést és hosszútávú tervezetést, mint egyszerű célbaérést, de határozottan különbözik attól a hiedelemtől, mely szerint mai küzdelmeink igazi célja a jövőben van. Az ilyen gondolkozás – teljesen hibás észjárással – megveti a jelen generációt, mert nem felel meg az ideális utódokról alkotott elképzeléseknek.

Mindkét szerző kritikai alapállása sokkal inkább negatív, mint pozitív jellegű. Löwith kritikája szándékosan tagadó: Niebuhrnál sokkal közelebb jut az állam és az egyház teljes szétválásztásának lutheri nézethez, és az *Értelem a történelemben* című munkájának legfőbb tézise szerint nincs túl sok értelem a történelemben. Egyetért azzal, hogy a klasszikus történelemfelfogás ciklikus volt, a modern pedig progresszív és hogy mindkettő összeegyeztetetlen a kereszténységgel. Azonban úgy látja, hogy csak kétféle történelemfilozófia lehetséges: ciklusokban gondolkozó, vagy haladást tételező, és a keresztény történelemfilozófia következtéppen lehetetlen. Úgy érzi, hogy az Isteni Megtestesülés függőlegesen hasít a történelemben, s nem hoz új történelmi elvet. Így vallásos történelemfilozófia szerint csak a judaizmusban lehetséges, ahol a Megváltó eljövételét még mindig várják. Így a történelmi haladás elméletét a judaizmus egyfajta paródiájának érzi Löwith. Az összes tárgyalt gondolkozó közül Szent Ágoston izgatja leginkább, pontosan azért, mert Szent Ágoston érdeklődött legkevésbé a világi történelem iránt.

Niebuhr könyvének második felében egy sokkal építőbb hozzáállásra törekszik, de érvelésén így is túlnyomórészt a tagadás uralkodik. Az általa bírált szerzők népes társaságot alkotnak, a katolikusokat azért marasztalja el, mert abszolutizálják az Egyházat, a lutheránusokat azért, mert hisznek a szentek uralmában, a modern liberálisokat pedig azért, mert megfertőzte őket a progresszivitizmus – az olvasó a végén ingerülten jegyezheti meg, hogy mindenki lemaradni látszik, csak Reinholdunk bírja szusszal. Az önelégültség megvetése könnyen átcsaphat az önelégültség

megvetése felett érzett önelé- gülttségbe, s Niebuhr elég ritkán ismeri el az általa tárgyalt egyes modern gondolkozók – például Marx, vagy Nietzsche – érényeit.

Véleményem szerint a keresztény történetfilozófiáról sokkal többet lehet mondani, mint amennyivel Niebuhr és Löwith szolgál. A modern cikluselméletek: Vicoé, Spengleré, s kisebb mértékben Toynbee-é is, sokban különböznek a klasszikus cikluselméletektől. Azt is leegyszerűsítés állítani, hogy Szent Ágoston elvetett volna minden ciklikus koncepciót azzal, hogy a klasszikus történelemszemléletet kigúnyolta. Más szemszögből is vizsgálhatjuk Ágostont és akkor úgy találjuk, hogy a *De civitate Dei*-ben a civilizációk ismétlődő felvirágzása és hanyatlása központi elv az Isten országával szemben álló világban, melyet *civitas terrena*-nak azaz a gonoszok országának nevez. A római birodalom összeomlása volt a kézenfekvő alap és leghatásosabb érv Ágoston számára azon tételének igazolására, mely szerint, minden, mi embertől származik, pusztulásra ítéltetett. Következésképp minden emberalkotta intézményben hat a felemelkedés és hanyatlás rotációs dinamizmusa, mely a bűnbeesésre vezethető vissza. A növekedés és pusztulás eme ritmusa rokonságot mutat az évenként elpusztuló és évenként újraéledő természet ciklusaival, ez a hasonlóság szolgál alapul a Vico- és Spengler-féle történelemkonceptiókban, melyekben a „civilizációk”, vagy „kultúrák” a természetes orga-nizmusokhoz hasonlóan élnek meg a növekedés, érés és pusztulás stádiumait. Lehetséges, hogy az organikus ritmus mögött – mely, úgy tűnik, valóban ott lüktet a történelemben – felfedezhetünk egy másik evolúciós ritmust is, anélkül, hogy ezt haladáselméletté vulgarizálnánk, s az ipari forradalomban talán egy olyan kezdetet láthatunk, mely, Wyndham Lewis szavaival élve, egy új szellemi korszak barlanglakójává tesz bennünket.

Mindazonáltal Niebuhr és Löwith végső következtetései megalapozottnak tűnnek. Az édenkerti kígyó azt ígérte Ádámnak, hogy néhány harapás a tudás fájának gyümölcséből az Istenekhez hasonlóvá teszi majd őt, és elnyeri a jó és rossz megkülönböztetésének képességét. Nagy bajba keveredett Ádám, amikor hallgatott a kígyóra. Leszármazottai, úgy mondják, egyszer elhatározták, hogy összegyűlnek és építenek egy hatalmas tornyot, mely az eget éri majd, de mielőtt befejezhetnék volna művüket, rá kellett döbenniük, hogy már nem értik egymás nyelvét. A haladás hirdetői hasonló tanácsokat adnak és terveket hangoztatnak már jó száz éve, nagyjából hasonló sikerrel. Körültekintvén a világban, manapság sokan homályosan érzik, hogy hogyan kerültünk ide, de fogalmuk sincs arról miként lehetne kijutni ebből a sötét színházból, vissza egy „igazi város” utcáira. Niebuhr és Löwith mindössze egy lehetséges kiutat próbálnak mutatni.